

การพัฒนาศักยภาพพุทธบริษัทตามหลักปรมาัตถธรรม Development of Buddhism According to Dhamma Perfection

พระสมุห์สมโภชน์ อินทวิริโย^๑

บทคัดย่อ

ในพระพุทธศาสนา หลักปรมาัตถธรรม หมายถึง หลักธรรมชั้นสูงมี ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน ในปรมาัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น มีปรมาัตถ์อยู่ ๓ อย่าง คือ จิต เจตสิก และรูป เป็นสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม สำหรับนิพพานนั้นเป็นวิสังขารธรรม และเป็นอสังขตธรรม จิตเจตสิก รูป ที่เป็นสังขารธรรมนั้น เป็นขันธด้วย ซึ่งความหมายของขันธนี้ มีผู้ให้ความหมายไว้ในการสนทนาธรรมครั้งก่อนๆ ว่า ขันธุนั้นหมายถึงกอง เช่น กองรูป ก็ได้แก่รูปทุกรูป อยู่ในกองรูป ไม่ใช่อยู่ในกองอื่น ดังนั้น รูปทุกชนิดจึงเป็นรูปขันธ หมายถึง สภาพธรรมที่จำแนกเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทราม ประณีต ไกล ใกล้ ในบรรดาปรมาัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น ปรมาัตถธรรมที่เป็นขันธ ก็ได้แต่จิต เจตสิก และรูป ส่วนปรมาัตถธรรมที่ไม่เป็นขันธก็ได้แก่นิพพาน ซึ่งเรียกว่าขันธวิมุตติ

คำสำคัญ: การพัฒนา, พุทธบริษัท, ปรมาัตถธรรม.

Abstract

In Buddhism Main Perfection means Dhamma perfection 4. They were mental, spirit, image, and then nirvana perfect. They were concluded remain only 3 in o image mean mental spirit and body be for image and body. Therefore, nirvana was not be an image and not body. Mental spirit image as for image were of group too. There was some of speaker has given the meaning before conversation that mean group such as image and all image not from others. Though, all images were bodies. Body means condition as come from last future present internal external rough resolution immoral delicate near far. Those all

^๑ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา โครงการขยายห้องเรียนคณะพุทธศาสตร์ วัดไชยชุมพลชนะสงคราม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Dhamma perfection 4 were for Dhamma perfect namely mental spirit and body. On the other hand, Dhamma Perfection were not body mean nirvana that was called released.

Keywords: Development, Buddhist, Dhamma Perfection.

๑. บทนำ

มรดกธรรมแห่งพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก และมีคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนาหลายได้อรธธิบายยืนยันหลักปรมาตถธรรมไว้ เช่น ในอัญญตรสูตร พระพุทธเจ้าทรงใช้ปลายเล็บซ้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฝุ่นเล็กน้อยที่เราใช้ปลายเล็บซ้อนขึ้นมากับฝุ่นในแผ่นดินใหญ่นี้ อย่างไหนจะมากกว่ากัน พวกภิกษุก็พากันกราบทูลว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่าพระพุทธเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า ฉันท สัตว์ทั้งหลายที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีเพียงเล็กน้อยที่ไม่กลับมาเกิด ส่วนสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์แล้ว ยังสัตว์อื่นที่มีจำนวนมากกว่า เพราะสัตว์เหล่านั้นไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริงแห่งสัจจธรรมอันละเอียดนั้น ๆ^๒

หลักปรมาตถธรรมมี ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และ นิพพาน ในปรมาตถธรรมทั้ง ๔ นั้น มีปรมาตถอยู่ ๓ อย่าง คือ จิต เจตสิก และรูป เป็นสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม สำหรับนิพพาน นั้นเป็นวิสังขารธรรม และเป็นอสังขตธรรม จิต เจตสิก รูป ที่เป็นสังขารธรรมนั้น เป็นชั้นด้วย ซึ่งความหมายของชั้นนี้ ท่านวิทยากรท่านก็ได้ให้ความหมายไว้ในการสนทนาธรรมครั้งก่อนๆ ว่า ชั้นนั้นหมายถึงกอง เช่น กองรูป ก็ได้แก่รูปทุกรูป อยู่ในกองรูป ไม่ใช่อยู่ในกองอื่น เพราะฉะนั้นรูปทุกชนิดจึงเป็นรูปชั้น ชั้นนั้นหมายถึงสภาพธรรมที่จำแนกเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทราม ประณีต ไกล ใกล้ ในบรรดาปรมาตถธรรมทั้ง ๔ นั้น ปรมาตถธรรมที่เป็นชั้น ก็ได้แต่จิต เจตสิก และรูป ส่วนปรมาตถธรรมที่ไม่เป็นชั้นก็ได้แก่นิพพาน ซึ่งเรียกว่าชั้นวิมุตติ หมายความว่าพ้นจากชั้น ดังบทพระบาลีที่ว่า “จิตตเจตสิก รูป นิพพานมิตติ สัพพทา”

จิต หมายถึง องค์ประกอบอันสำคัญยิ่งของชีวิตทั้งหลาย ส่วนที่นอกเหนือไปจากส่วนรูปหรือรูปชั้น (ร่างกายหรือตัวตน) แต่ถึงกระนั้นกายนั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของจิตอีก

^๒ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๓๑/๔๐๓ ,ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๓๑/๖๔๐.

ด้วย หรือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ กล่าวคือ สภาพธรรมของชีวิตที่รับรู้อารมณ์ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่กระทบ, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ;

เจตสิก หมายถึง เจตสิกเป็นนามธรรมต่าง ๆ ชนิด ที่เกิดพร้อมจิต ดับพร้อมจิต ทำให้จิตต่างกันเป็น ๘๙ ประเภท หรือที่เรียกว่า ๘๙ ดวง ไม่ว่าจะเป็วจิตของพระอรหันต์ สัมมาสัมพุทธเจ้า หรือจิตที่โลกจักรวาลไหน ๆ ทั้งสิ้น พระผู้มีพระภาคทรงประมวล และทรงจำแนกจิตทั้งหมดออกเป็น ๘๙ ประเภท ส่วนเจตสิกทั้งหมดนั้นมี ๕๒ ประเภท เจตสิกบางประเภท เกิดได้กับทั้งจิตที่ดีและจิตที่ไม่ดี เจตสิกบางประเภท เกิดได้กับจิตที่ดีเท่านั้น และเจตสิกบางประเภทก็เกิดได้เฉพาะกับจิตที่ไม่ดีเท่านั้น

รูป หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่งเป็นชั้นธ เป็นกอง เป็นสภาพที่ไม่รู้อารมณ์และแตกดับเสื่อมสลายได้ด้วยปัจจัยที่เป็นข่าศึก มีความร้อน ความเย็น เป็นต้น รูปธรรมจึงไม่ได้หมายถึงสิ่งที่จับต้องได้ เป็นรูปธรรม แต่สภาพธรรมใดไม่รู้อะไรเลย ชื่อว่ารูปธรรม เช่น สี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็งเหล่านี้ เป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้อะไร ใครจะดำ ว่า รูปเหล่านี้รูปไม่รู้อะไรทั้งสิ้น

นิพพาน หมายถึง ความเย็นหรือดับลง เย็นเหมือนไฟที่เย็นลง หรือของร้อนๆ อะไรก็ตามมันเย็นลง มันแหละคืออาการที่นิพพานละ เพราะฉะนั้น คำว่านิพพานนั้นที่เป็นภาษาชาวบ้านแท้ๆ มันหมายถึงของที่ร้อนให้เย็นลงเท่านั้น แต่แล้วเราจะหมายความว่าเพียงเท่านั้นไม่ได้ มันมันเป็นเรื่องของวัตถุ ส่วนนิพพานในเรื่องของธรรมะหรือทางศาสนา มันหมายถึง เย็นลงแห่งไฟกิเลส ไฟกิเลสคือ ราคะ โทสะ โมหะ จนเย็นสนิท จึงจะเรียกว่านิพพาน."

๒. ความหมายของการพัฒนาศักยภาพตามหลักปรมัตถธรรม

ศักยภาพของการพัฒนาตามหลักปรมัตถธรรม หมายถึง ความสามารถสูงสุดที่เป็นไปได้ของบุคคลนั้นถ้าหากบุคคลนั้นได้รับการบำรุงส่งเสริมอย่างเต็มที่และถูกทางทั้งทางกายและทางจิต ดังนั้น ความสามารถที่เรามีอยู่ในขณะนี้จึงยังไม่ใช่ศักยภาพของเรา เราจึงต้อง "พัฒนาความสามารถ" หรือ "พัฒนาสมรรถนะ" เพื่อที่จะเข้าไปใกล้ศักยภาพของเรา ไม่ใช่ "พัฒนาศักยภาพ" เพราะแม้แต่ในคนที่เก่งมาก ๆ เรายังไม่ทราบว่าเขาไปได้ถึงครึ่งศักยภาพของตัวเองแล้วหรือยัง เนื่องจากยังไม่มีใครสร้างเครื่องมือวัดศักยภาพ (ความสามารถสูงสุดที่ยังไม่เกิดขึ้น) ของมนุษย์ได้ แค่วัดความสามารถที่มีอยู่แล้วในขณะนี้ ก็ยังไม่ทราบว่าผลที่วัดได้นั้นตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ เรื่องที่จะไปขยายหรือพัฒนาศักยภาพจึงยังไม่ต้องพูดถึง

การศึกษาศักยภาพผู้เรียนตามหลักปรมัตถธรรม จึงเป็นการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น ดังนั้นโรงเรียนจึงควรนำแนวหลักการพัฒนาทุก ๆ ด้าน มาปฏิบัติในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ตลอดจนการบริหารจัดการของโรงเรียนเพื่อพัฒนาผู้เรียน บุคลากร ในโรงเรียนและชุมชนแวดล้อมให้มีชีวิตที่สมดุลงาม มั่นคงยั่งยืน พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงตลอดไป

ความหมายของหลักปรมัตถธรรม เพื่อที่จะทำให้ท่านสาธุได้เข้าใจเกี่ยวกับหลักคำสอนเรื่องวิญญานเป็นอรรถาหรือไม่ก็ทรงนำเรื่องการเกิดการดับมาอธิบายตามหลักปฏิจจนสมุพบาทโดยละเอียด เชื่อมโยงกับคำสอนเรื่องการเกิด ทรงแสดงว่าองค์ประกอบที่ทำให้สัตว์เกิดในครรรมี ๓ ประการ คือ (๑) บิดามารดาอยู่ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู (๓) มีคันธัพพะ คือปฏิสนธิวิญญานปรากฏขึ้น เมื่อทารกในครรภ์คลอดแล้วและได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีด้วยกามคุณ ๕ ก็เจริญเติบโตจากเด็กจนเป็นผู้ใหญ่ได้เสวยอารมณ์ทั้งสุขทั้งทุกข์และมีโชสุขมิใช่ทุกข์ เมื่อพระศาสดาเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงแสดงธรรมนำสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ มีผู้ออกบวชตามปฏิบัติตามสิกขาและสาชิวของภิกษุจนบรรลุธรรมตามลำดับ ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงอรหัตตผลไม่ติดใจในเวทนาทั้งหลาย ความเพลิตเพลินในเวทนาจึงดับไป เพราะความเพลิตเพลินดับไปอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ปรีทเวหา ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุนั้นก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ได้ด้วยประการฉะนี้ ทรงสรุปว่า จงจำตมหาสังขยวิมุตติโดยย่อนี้ไว้ จงจำพระสาตีบุตรชาวประมงว่า เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัณหาและกองแห่งตัณหาใหญ่ และสัมพันธ์กับโครงสร้างเกี่ยวกับหลักธรรม และสำหรับโครงสร้างที่เกี่ยวกับหลักธรรมที่ทรงนำมาแสดงนั้นก็คือทรงแสดงธรรมที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาคำอธิบายดังปรากฏในพระพุทพจน์ที่ว่า

๓. ความสำคัญของการพัฒนาศักยภาพตามหลักปรมัตถธรรม

๓.๑ เรื่องวิญญาน เรื่องเกี่ยวกับหลักการที่เกี่ยวกับวิญญานที่ปรากฏในพระพุทพศาสนาว่าหมายถึงอะไรวิญญานเกิดขึ้นมาได้อย่างไร อะไรหล่อเลี้ยงวิญญาน เป็นต้น โดยทรงยกหลักปฏิจจนสมุพบาทตอนวิญญานเป็นปัจจัยทำให้เกิดนามรูปว่ามีเงื่อนไขอย่างไร และดำเนินไปอย่างไรบ้างมาประกอบคำอธิบายดังปรากฏในพระพุทพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยใด ๆ ก็นับว่า “วิญญาณ” ตามปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ ก็นับว่า “จักขุวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตและสัทธารมณฺ์ก็นับว่า “โสตวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณฺ์ก็นับว่า “ฆานวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสารมณฺ์ก็นับว่า “ชีวหาวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณฺ์ก็นับว่า “กายวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ก็นับว่า “มโนวิญญาณ” ภิกษุทั้งหลาย ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยเชื้อใด ๆ ก็นับว่า “ไฟ” ตามเชื้อนั้น ๆ ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยไม้ก็นับว่า “ไฟไม้” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยป่าก็นับว่า “ไฟป่า” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหญ้าก็นับว่า “ไฟหญ้า” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยมูลโค ก็นับว่า “ไฟมูลโค” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยแกลบก็นับว่า “ไฟแกลบ” ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหยากเยื่อก็นับว่า “ไฟหยากเยื่อ” แม้ฉนฺ์ใด วิญญาณที่ฉนฺ์นั้นเหมือนกัน เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยใด ๆ ก็นับว่า “วิญญาณ” ตามปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ก็นับว่า “จักขุวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตและสัทธารมณฺ์ก็นับว่า “โสตวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณฺ์ก็นับว่า “ฆานวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสารมณฺ์ก็นับว่า “ชีวหาวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณฺ์ก็นับว่า “กายวิญญาณ” วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ก็นับว่า “มโนวิญญาณ”^๓

๓.๒ คำสอนเกี่ยวกับขันธ ๕ จากการอธิบายเรื่องวิญญาณที่ทรงอธิบายประกอบคำสอนเรื่องวิญญาณที่ไม่ได้เป็นเหมือนวิญญาณของศาสนาพราหมณ์ฮินดู เรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณอีกประการหนึ่งนั่นก็คือเรื่องของขันธ ๕ ว่าวิญญาณกับขันธ ๕ เป็นอันเดียวกันไหม หรือการอธิบายเรื่องขันธ ๕ ก็เพื่อที่จะหักล้างความเชื่อของท่านสาดิว่าขันธ ๕ นั้นเองที่เป็นอิตตา โดยทรงตรัสถามความเห็นของภิกษุทั้งหลาย เรื่องปัจจัยที่เป็นเหตุเกิด และปัจจัยที่เป็นเหตุดับแห่งขันธ ๕ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบตรงกับที่ตรัส จึงตรัสถามต่อไปว่า มีความสงสัยในการเกิดและการดับของขันธ ๕ หรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่ามีความสงสัย ทรงตรัสถามว่า เมื่อบุคคลเห็นการเกิดและการดับแห่งขันธ ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว เขาละความสงสัยนั้นได้หรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่าละได้ เมื่อตรัสถามว่า ภิกษุเหล่านั้นเห็นการเกิดและการดับแห่งขันธตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบหรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่าเห็น และเมื่อตรัสถามว่าละความสงสัยได้หรือไม่ ทูลตอบว่า ละได้ จากนั้นทรงตรัสถาม

^๓ ดูรายละเอียดใน, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๙/๔๓๑.

ต่อไปจนภิกษุเหล่านั้นกราบทูลยืนยันว่า ท่านมิได้ติดอยู่กับทิวทัศน์อันบริสุทธิ์ (สัมมาทิวทัศน์ที่เกิดจากวิปัสสนา) ว่าเป็นของตน แต่ถือว่าเป็นเพียงพาหะให้ไปถึงความหลุดพ้นแล้วทิ้งไป เหมือนคนโดยสารแพข้ามฝั่ง เมื่อถึงฝั่งแล้วก็ทิ้งแพไป

๓.๓ คำสอนเรื่องอาหาร ๔ ประเภทที่หล่อเลี้ยงชั้น ๕ ทรงตรัสว่า อาหาร ๔ ชนิด คือ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) (๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือสัญเจตนา หรือความจงใจ) (๔) วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ) มีเพื่อช่วยให้สัตว์ดำรงอยู่ได้ และช่วยให้แสวงหาภพต่อไป แล้วทรงอธิบายเหตุเกิด และเหตุดับแห่งอาหารเหล่านั้นตามหลักปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับ แล้วตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว จะนึกรย้อนถึงอดีตชาติของตนว่า เราเคยมีมาแล้ว หรือไม่เคยมีมา ได้เป็นอะไรมาแล้ว ได้เป็นอย่างไรมาแล้ว ก่อนมาเป็นอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่าไม่ นึกรย้อนอดีตชาติ

๔. ทฤษฎีของการพัฒนาศักยภาพตามหลักปรมัตถธรรม

ทฤษฎีการศึกษาหลักปรมัตถธรรม ๔ และการพัฒนาศักยภาพผู้เรียนตามหลักพุทธศาสนา มีปรากฏในโลกแห่งธรรมวิद्याมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และมีนักทฤษฎีหลายท่านได้กล่าวสนับสนุนไว้ ดังนี้

พร รัตนสุวรรณ กล่าวถึงข้อเท็จจริงของชีวิตซึ่งรู้จักกันในทางชีววิทยาในหนังสือพุทธวิทยา เล่ม ๑ ว่า

๑) ส่วนต่าง ๆ ของชีวิต และพฤติกรรมของชีวิตแต่ละอย่างเกิดขึ้นอย่างมีความมุ่งหมาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ธรรมชาติที่สร้างสรรค์ชีวิตนี้ต้องเป็นสิ่งที่มีความมุ่งหมาย

๒) ธรรมชาติที่สร้างชีวิตนั้น เรามองไม่เห็นและสัมผัสไม่ได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ธรรมชาตินั้นเป็นนามธรรม

๓) ความเป็นไปของชีวิต มีระเบียบ มีกฎเกณฑ์ควบคุมอยู่อย่างเป็นระเบียบ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ธรรมชาติผู้สร้างสรรค์ชีวิตนี้ ต้องเป็นสิ่งที่เป็นไปอย่างมีระเบียบ และมีกฎเกณฑ์ควบคุมอยู่อย่างเป็นระเบียบ

๔) ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ จงมองดูการเปลี่ยนแปลงภายในระบบของเซลล์ ชีวิตแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะอย่างนี้ แต่ชีวิตไม่ว่าจะขยายตัวมากเท่าไร ชีวิตที่ขยายตัวสืบต่อออกมานั้น ก็รับลักษณะแห่งบรรพบุรุษไว้ได้เสมอ พฤติการณ์เหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ธรรมชาติสร้างสรรค์ชีวิตนี้ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ และมีการรับรู้สืบทอดกัน และมีการยึดมั่นในสภาพของชีวิตนั้นเป็นอย่างยิ่ง

๕) โครงสร้างของชีวิตมีความจริงซับซ้อนมาก ทั้งประเด็นเป็นอย่างยิ่ง เพียงแต่โครงสร้างของชาแมลงเล็ก ๆ อะไรสักตัวเท่านั้น ก็ยังมีความซับซ้อนและประเด็นยิ่งกว่าเครื่องจักรใด ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเสียอีก ลักษณะเหล่านี้ย่อมส่องสำแดงให้เห็นและเข้าใจถึงการหยั่งรู้ว่า ธรรมชาติที่สร้างสรรค์ชีวิตนี้มีความซับซ้อน และประเด็นเป็นอย่างยิ่ง ^๔

วศิน อินทสระ กล่าวไว้ในหนังสือ “หลักการและการเวียนว่ายตายเกิด” ว่า การเกิดใหม่เป็นกระบวนการธรรมชาติอย่างหนึ่งของชีวิต เพื่อวิญญูณจักได้มีประสบการณ์ด้านต่าง ๆ ก่อนออกจากโลกเข้าสู่โลกุตตรภาวะ และไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพไหน ๆ อีกต่อไป โชคชะตาของแต่ละคนจึงเป็นผลรวมแห่งการกระทำในอดีตของเขาเอง ความสามารถทางจิต สภาพทางกายอุปนิสัยทางศีลธรรม และเหตุการณ์สำคัญในชาติหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นผลแห่งความปรารถนา ความคิดความตั้งใจในอดีต เพราะเหตุที่การเกิดใหม่มีจุดมุ่งหมายนั่นเอง พบว่าในบางยุคมีนักปราชญ์มาเกิดมากมายเป็นหมู่ ๆ เหมือนนัดกันมาเกิด ทั้งนี้เพื่อทำประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ท่านทำค้างค้างไว้ให้เสร็จไป ^๕

สรุปได้ว่า ความสำคัญ เหตุผลและความจำเป็นในการจัดกิจกรรมพัฒนาศักยภาพผู้เรียนดังนี้ กิจกรรมเป็นส่วนหนึ่งของการให้การศึกษา มีความสำคัญเป็นประโยชน์ต่อนักเรียนโดยตรง ตอบสนองความต้องการตามวัย การเจริญวัยอย่างครบกระบวนการ การปรับตัวเกิดความมั่นคงทางอารมณ์ เสริมสร้างพัฒนาสมองทั้งซีกซ้ายและซีกขวา พัฒนาศมบูรณ์ของร่างกาย มีโอกาสเตรียมตัวพัฒนาความสามารถเพื่อการประกอบอาชีพ รักษาความเป็นไทย วัฒนธรรม และศรัทธาต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย สังคมของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง การศึกษามีความสัมพันธ์กับระบบสังคมมนุษย์ จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง

^๔ พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๗,) หน้า ๑๖๙ – ๑๗๑.

^๕ วศิน อินทสระ, หลักการและการเวียนว่ายตายเกิด, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรือนธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๙๗.

๕. ขอบข่ายของการพัฒนาศักยภาพตามหลักปรมัตถธรรม

สภาพธรรมมี ๒ อย่าง คือ นามธรรม และ รูปธรรม นามธรรมเป็นสภาพรู้ รูปธรรมเป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้อะไร เช่น การเห็นเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง เป็นสภาพธรรมที่รู้สี สีเป็นรูป สีไม่รู้อะไร สิ่งที่เรายึดถือว่าเป็นตัวตนนั้น เป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมซึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ในวิสุทธิมรรค ทิฎฐิวิสุทธินิทเทส มีข้อความว่า^๖

เหมือนอย่างว่า เพราะอวัยวะเครื่องปรุง จึงมีเสียงเรียกว่ารถฉันใด เมื่อฉันธ (ฉันธ ๕ ได้แก่ นามธรรมและรูปธรรมนั่นเอง) ทั้งหลายยังมีอยู่ ย่อมมีสมมุติเรียกว่าสัตว์ฉันนั้น

..เมื่อเป็นเช่นนี้ นามรูปนั้นแหละ ท่านจึงแสดงแล้วโดยพระสูตรตั้งหลายร้อย ไม่ใช่แสดงถึงบุคคลฯ ดูเมื่อเครื่องสัมภาระ (ของรถ) อันเป็นอวัยวะ มีเพลาล้อ เรือนรถ งอน เป็นต้น ปรุงคูกันเข้าโดยอาการอันเป็นอันเดียวกัน จึงมีโวหารมาตรว่ารถ แต่เมื่อจะพิจารณาแยกองค์ออกเป็นต่างๆ โดยทางปรมัตถ์ ชื่อว่ารถหาไม่มี...เหตุนี้...จึงมีโวหารว่าสัตว์ ว่าบุคคล แต่โดยปรมัตถ์ เมื่อจะแยกพิจารณา แยกธรรมออกเป็นอันๆขึ้นชื่อว่าสัตว์ อันเป็นวัตถุแห่งการยึดถือว่ามีเราหรือว่าเป็นเราดังนี้หาไม่มี โดยปรมัตถ์คงมีนามรูปเท่านั้น ผู้เห็นอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า ยถาภูตทัสสนะเห็นตามเป็นจริง ๆ

สภาพธรรมทั้งหลายทั้งภายในกายและภายนอกกายเป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมซึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่เที่ยง นามธรรมและรูปธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า ปรมัตถธรรมเราสามารถรู้ลักษณะของปรมัตถธรรมได้เมื่อปรมัตถธรรมปรากฏ ไม่ว่าเราจะบัญญัติเรียกปรมัตถธรรมนั้น ๆ ว่าอย่างไรก็ตาม ผู้ที่อบรมเจริญวิปัสสนาสามารถประจักษ์สภาพลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวตน เมื่อรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทมากขึ้น ก็คงยิ่งรู้ชัดขึ้นว่า "ตัวตน" นั้นเป็นเพียงความคิดเห็น ไม่ใช่ปรมัตถธรรม

นามธรรมและรูปธรรมเป็นสภาพธรรมที่ต่างกัน ถ้าเราไม่แยกนามธรรมและรูปธรรมออกจากกัน และไม่รู้จักลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแล้ว ก็ย่อมยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน เช่น การได้ยินเป็นนามธรรม ไม่ใช่รูปร่างสัญญาณ การได้ยินต่างจากโสตปสาท แต่ก็มีโสตปสาทเป็นปัจจัยสำคัญ นามธรรมที่ได้ยินเป็นสภาพธรรมที่รู้เสียง โสตปสาทและเสียงเป็นรูปธรรมซึ่งไม่รู้อะไร แตกต่างจากนามธรรมที่ได้ยินโดยประการทั้งปวง เมื่อไม่รู้

^๖ ดวงเดือน บารมีธรรม, พระไตรปิฎกพระอภิธรรมในชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่ พระพุทธศาสนา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕-๑๗.

ชัดว่า การได้ยิน โสตประสาท และเสียง เป็นสภาพธรรมที่ต่างกันแล้ว ก็ยังยึดถือต่อไปว่าเป็นตัวตนที่ได้ยิน ในวิสุทธิมัคค์ ทิวฐิวสุทธินิทเทศ มีข้อความว่า

อนึ่ง นามธรรมเป็นสิ่งที่ไม่มีเดช ไม่อาจเพื่อจะเป็นไปด้วยเดชของตน..กินไม่ได้ ต้มไม่ได้ ขวนขวายไม่ได้ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ แม้รูปก็ไม่มีเดช ไม่อาจจะเป็นไปด้วยเดชของตน เพราะว่ารูปนั้นไม่มีความใคร่จะกิน ไม่มีความใคร่จะต้ม ไม่มีความใคร่จะขวนขวาย ไม่มีความใคร่สำเร็จอิริยาบถ อันที่แท้รูปอาศัยนามจึงเป็นไป แม้นามก็ต้องอาศัยรูปจึงเป็นไป ก็เมื่อมีนามธรรมเป็นผู้ใคร่กิน ใคร่ต้ม ใคร่ขวนขวาย ใคร่สำเร็จอิริยาบถ รูปจึงกิน จึงต้ม จึงขวนขวาย จึงสำเร็จอิริยาบถฯ ข้อความต่อไปในวิสุทธิมัคค์ ทิวฐิวสุทธินิทเทศ มีว่า นามกายอาศัยรูปจึงเป็นไป เปรียบเหมือนมนุษย์อาศัย (โดยสาร) เรือไปในห้วงน้ำฯ รูปกายอาศัยนามจึงเป็นไป เหมือนอย่างเรือ อาศัยมนุษย์จึงแล่นไปในแม่น้ำฯ ทั้งสองมนุษย์และเรือ อาศัยกันและกัน จึงไปในห้วงน้ำได้ฉับใด นามธรรมและรูปธรรมก็ฉับนั้น

๖. ประเภทของการพัฒนาศักยภาพตามหลักปรมัตถธรรม

นามธรรมซึ่งมีปัจจัยปรุงแต่งมี ๒ ประเภท คือ จิต และ เจตสิก (สภาพธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต) จิตและเจตสิกเกิดพระเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป จิตเป็นสภาพธรรมที่รู้สิ่งหนึ่งสิ่งใด จิตแต่ละดวงต้องมี สิ่ง ที่จิตกำลังรู้ ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า “อารมณ์” จิตที่เห็นมีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ จิตที่ได้ยินมีเสียงเป็นอารมณ์ ไม่มีจิตดวงใดที่เกิดขึ้นโดยปราศจากอารมณ์ แม้ในขณะที่นอนหลับสนิท จิตก็รู้อารมณ์ จิตมีมากมายหลายประเภทซึ่งจำแนกได้เป็นหลายนัย

จิตบางประเภทเป็น อกุศล จิตบางประเภทเป็น กุศล อกุศลจิตและกุศลจิตเป็นเหตุให้เกิดกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ที่เป็นอกุศลและกุศลได้ จิตบางประเภทเป็นวิบากจิต คือ เป็นผลของอกุศลกรรมหรือกุศลกรรม จิตบางประเภทเป็น กิริยาจิต คือ เป็นจิตที่ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่วิบาก เมื่อจำแนก จิตโดยชาติ (ชาติคือการเกิดขึ้น) จิตมี ๔ ชาติ คือ อกุศล ๑, กุศล ๑, วิบาก ๑, กิริยา ๑, การรู้ว่า จิตแต่ละดวงเป็นชาติอะไรนั้นเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเราไม่สามารถเจริญกุศลได้ ถ้าเราสำคัญผิดว่าอกุศลเป็นกุศลหรืออกุศลเป็นวิบาก เช่น เมื่อได้ยินคำพูดที่ไม่เป็นที่พอใจ ขณะที่ได้ยินเสียงนั้น โสตวิญญาณเป็นอกุศลวิบาก เป็นผลของอกุศลกรรมหนึ่งที่ได้กระทำไปแล้ว แต่โทสะซึ่งอาจเกิดขึ้นหลังจากนั้น ไม่ใช่วิบากจิต แต่เป็น อกุศลจิต การจำแนกจิตอีกนัยหนึ่ง คือ จำแนกโดย ภูมิระดับชั้นของจิต จิตมี ๔ ภูมิ คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต กามาวจรจิต เป็นจิต

ที่รู้กามอารมณ์ ได้แก่ จิตเห็น จิตได้ยิน จิตลิ้มรส และจิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายเป็นต้น ยังมีจิตภูมิอื่น ๆ อีก คือจิตที่ไม่รับรู้กามอารมณ์ ผู้ที่เจริญ สมภาวนา บรรลุอุปนาสมาธิ (สมาธิขั้นฌาน) มีฌานจิต ฌานจิตเป็น จิตอีกภูมิหนึ่ง ซึ่งไม่รับรู้กามอารมณ์ โลกุตตรจิต เป็นจิตภูมิสูงสุดเพราะเป็นจิตที่ประจักษ์แจ้งนิพพาน

นอกจากนั้น ยังจำแนกจิตตามนัยอื่น ๆ อีก และถ้าพิจารณาความแรงกล้า หยาบ และละเอียดของจิตแล้ว จิตก็ยิ่งต่างกันไปอีกมากมาย เช่น อกุศลจิต ซึ่งมีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูลนั้น ย่อมมีความแรงกล้า หยาบ และละเอียดต่างกัน บางครั้งก็อาจเป็นเหตุให้กระทำการต่าง ๆ บางครั้งก็ไม่กระทำการต่าง ๆ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความแรงกล้าของอกุศลจิต อกุศลจิตก็มีความแรงกล้าระดับชั้นต่าง ๆ เช่นเดียวกัน จิตทั้งหมดมี ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง (ประเภท) ที่จำแนกจิตเป็น ๑๒๑ ดวงนั้น รวมจิตของพระอริยบุคคลผู้เจริญทั้งฌานและวิปัสสนา และสามารถประจักษ์แจ้งพระนิพพานด้วยฌานจิต

ปรมัตถธรรมที่สองคือ เจตสิก ซึ่งเป็นนามธรรม ดังที่ทราบว่าเป็นสภาพรู้ อารมณ์ จิตเห็น มีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ จิตได้ยิน มีเสียงเป็นอารมณ์ การคิดนึก มีเรื่องที่เกิดนึกเป็นอารมณ์ แต่ไม่ใช่ว่า มีแต่จิตเพียงอย่างเดียว ยังมีนามธรรมอื่น ๆ อีกมากด้วย คือมีเจตสิกหลายดวงเกิดร่วมกับจิตดวงหนึ่งๆ เราอาจจะคิดอะไรด้วยโทสะ หรือด้วยความรู้สึกเป็นสุข หรือด้วยปัญญา โทสะก็ดี ความรู้สึกเป็นสุขก็ดี ปัญญาที่ดี เป็นนามธรรมซึ่งไม่ใช่จิต แต่เป็นเจตสิกต่าง ๆ ซึ่งเกิดร่วมกับจิตประเภทต่าง ๆ ในขณะหนึ่งก็มีจิตดวงหนึ่งเท่านั้น แต่มีเจตสิกหลายดวง (อย่างน้อย ๗ ดวง) เกิดร่วมกับจิตนั้น และดับไปพร้อมกับจิตนั้น จิตเกิดขึ้นตามลำพังไม่ได้เลย เช่น ความรู้สึก ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า เวทนา เป็นเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตทุกดวงจิตเพียงแต่ รู้ อารมณ์ จิตรู้สึกไม่ได้ เวทนาเจตสิกเป็นสภาพที่รู้สึก บางครั้งรู้สึกเป็นสุข บางครั้งรู้สึกเป็นทุกข์ ขณะที่ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ขณะนั้นก็ยังมีความรู้สึกที่เป็นความรู้สึกเฉย ๆ ความรู้สึกย่อมมีอยู่เสมอ ไม่มีสักขณะจิตเดียวที่ปราศจากความรู้สึก เช่น เมื่อจิตเห็นเกิดขึ้น ความรู้สึก (เวทนา) ก็เกิดร่วมกับจิตเห็น จิตเห็นรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ขณะนั้นยังไม่มีความสุขหรือไม่สุขเกิดขึ้น เวทนาที่เกิดร่วมกับจิตเห็นเป็นความรู้สึกเฉยๆ หลังจากที่จิตเห็นดับไปแล้ว จิตดวงอื่น ๆ ก็เกิดขึ้น และอาจเป็นจิตที่ไม่ชอบอารมณ์ที่เห็นนั้น เวทนาที่เกิดร่วมกับจิตนั้นก็เป็นโทมนัสเวทนา

จิตมีหน้าที่รู้อารมณ์ จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์ เจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตมีอารมณ์เดียวกันกับจิต แต่เจตสิกแต่ละดวงนั้น ก็มีลักษณะและกิจเฉพาะของตนๆ เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ดวง (ประเภท) มีเจตสิก ๗ ดวงที่เกิดร่วมกับจิตทุกดวง แต่เจตสิกอื่น ๆ ไม่ได้

เกิดกับจิตทุกดวงสภาพธรรมที่จำ ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า สัญญา เป็นเจตสิกอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกิดกับจิตทุกดวง ในวิสุทธิมรรคชั้นธนิทเทศ แสดงลักษณะของสัญญา ซึ่งมีลักษณะจดจำว่า

..มีการทำเครื่องหมายอันเป็นปัจจัยแก่การจำได้ต่อไปว่า นี่คือนั่นเองเป็นกิจ ดุจช่างถาก เป็นต้นฯ จิตรู้อารมณ์เท่านั้น จิตไม่จดจำอารมณ์ สัญญาจำหมายอารมณ์ที่ปรากฏ ซึ่งเมื่ออารมณ์นั้นปรากฏอีก สัญญาก็จำได้ ขณะใดที่จำได้นั้น ขณะนั้นเป็นสัญญาเจตสิก ไม่ใช่ตัวตนที่จำได้ เช่น เป็นสัญญานั้นเองที่จำได้ว่า นี่เป็นสีแดง นี่เป็นบ้าน หรือนี่เป็นเสียงนก เป็นต้น

เจตนา ความตั้งใจ เป็นเจตสิกอีกประเภทหนึ่งที่เกิดกับจิตทุกดวง มีเจตสิกอื่น ๆ ที่ไม่ได้เกิดร่วมกับจิตทุกดวง อกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิตเท่านั้น โสภณ (ดีงาม) เจตสิกก็เกิดร่วมกับโสภณจิต โสกะ โทสะ และ โมหะ เป็นอกุศลเจตสิก ซึ่งเกิดร่วมกับอกุศลจิตเท่านั้น เช่น เมื่อเราเห็นสิ่งที่สวยงาม จิตที่ยินดีพอใจในสิ่งที่เห็นอาจเกิดขึ้น จิตในขณะนั้นมีโลภะ เจตสิกเกิดร่วมด้วย โลกเจตสิกทำกิจติดข้องในอารมณ์ ยังมีอกุศลเจตสิกอื่น ๆ อีกที่เกิดร่วมกับอกุศลจิต เช่น ความสำคัญตน (มานะ) ความเห็นผิด (ทิฐิ) และ ความริษยา (อัสสา) เป็นต้น

โสภณเจตสิก เกิดร่วมกับโสภณจิต เช่น อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก อโมห (ปัญญา) เจตสิก ขณะที่ให้ทาน อโลภเจตสิกและอโทสเจตสิกเกิดขึ้นร่วมกับกุศลจิต ปัญญาเจตสิก อาจเกิดร่วมกับกุศลจิต นั้น ๆ ด้วย และยังมีโสภณเจตสิกอื่น ๆ เกิดร่วมด้วยอีก แม้ว่าจิตและเจตสิกเป็นนามธรรม แต่ก็มีลักษณะต่างกัน บางคนคงสงสัยว่าจะรู้ลักษณะของเจตสิกได้อย่างไร เราอาจรู้ลักษณะของเจตสิกได้เมื่อสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของจิต เช่น อกุศลจิต ซึ่งมีมัจฉริยะ (ตระหนี่) เจตสิกเกิดขึ้น หลังจากที่ถูกกุศลจิตซึ่งมีอโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วยดับไป ทำให้เราทราบว่ามัจฉริยะเจตสิกมีลักษณะต่างจากอโลภเจตสิก เราอาจสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงจากความยินดีเป็นความยินร้าย จากความสบายใจเป็นความไม่สบายใจ เวทนาเป็นเจตสิกประเภทหนึ่งที่สามารถสังเกตรู้ได้ เพราะบางครั้งเวทนาปรากฏชัด และมีเวทนาหลายประเภท เราสามารถจะรู้ว่า โทมนัสเวทนาต่างกับโสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนา

เจตสิกบางประเภทเกิดกับจิตบางดวงเท่านั้น แล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็วพร้อมกับจิตที่เกิดร่วมด้วย การรู้เรื่องจิตและเจตสิกประเภทต่าง ๆ มากขึ้น จะทำให้รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงปรมัตถธรรมไม่ใช่มีแต่นามธรรมเท่านั้น ยังมีรูปธรรม ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่ ๓ รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป (ประเภท) รูปที่เป็นใหญ่เป็นประธาน มี ๔ รูป ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า มหาภูตรูป ๔ คือ

๑. ชาติดิน ภาวี่ ปรากฏให้รู้ในลักษณะ แข็ง หรือ อ่อน
๒. ชาติน้ำ อาโป เป็นสภาพที่ เกาะกุม
๓. ชาติไฟ เตโช ปรากฏให้รู้ในลักษณะ ร้อน หรือ เย็น
๔. ชาติลม วาโย ปรากฏให้รู้ในลักษณะ ไหว หรือ ตึง

มหาภูตรูป ๔ มีรูปอื่น ๆ ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า อุปาทายรูป เกิดร่วมด้วย รูปแต่ละรูปไม่เกิดตามลำพังรูปเกิดรวมกันเป็นกลุ่ม อย่างน้อยที่สุดต้องมีรูป ๘ รูปเกิดรวมกัน เช่น เมื่อเติบโต เกิดขึ้น ภาวี่ อาโป วาโย และรูปอื่น ๆ ต้องเกิดร่วมด้วย รูปที่เป็นอุปาทายรูป คือ จักขุประสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท และรูปที่เป็นอารมณ์ เช่น สี เสียง กลิ่น รส เป็นต้น ลักษณะต่าง ๆ ของรูปสามารถรู้ได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจรูปธรรมมีจริง เพราะมีลักษณะที่ปรากฏให้รู้ได้ เราบัญญัติเรียกรูปว่า ร่างกายบ้าง โต๊ะบ้าง ทั้งร่างกายและโต๊ะมีลักษณะแข็ง ซึ่งรู้ได้ด้วยการกระทบสัมผัส ซึ่งทำให้เห็นความจริงว่า ไม่ว่าจะเป็รร่างกายหรือโต๊ะ ลักษณะที่แข็งนั้นเป็นแข็งเหมือนกัน สภาพแข็งเป็นปรมาัตถธรรม "ร่างกาย" หรือ "โต๊ะ" ไม่ใช่ปรมาัตถธรรม แต่เป็นสมมุติบัญญัติ เราเข้าใจว่าร่างกายดำรงอยู่ และยึดถือว่าร่างกายเป็นตัวตน แต่ที่เรียกว่า "ร่างกาย" นั้นเป็นเพียงรูปต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป คำบัญญัติว่า "ร่างกาย" นั้น อาจทำให้เราเข้าใจสภาพธรรมที่มีจริงผิดไป เราจะประจักษ์แจ้งซึ่งความจริง ถ้าเรารู้ลักษณะที่ต่างกันของรูปเมื่อรูปปรากฏ

จิต เจตสิก และรูป เกิดขึ้นเมื่อมี ปัจจัยปรุงแต่ง เท่านั้น ภาษาบาลีเรียกว่า สังขาร ธรรมการเห็นย่อมเกิดไม่ได้ถ้าไม่มีจักขุประสาทและสิ่งที่ปรากฏทางตา เสียงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย เสียงเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สภาพธรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยย่อมดับเมื่อเหตุปัจจัยดับ บางคนเข้าใจว่าเสียงยังดังอยู่ แต่ที่คิดว่าเสียงยังดังอยู่นั้น ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นรูปที่เกิดดับสืบทอดกันหลายขณะ

ปรมาัตถธรรมที่ ๔ คือ นิพพาน นิพพานเป็นธรรมที่ดับกิเลส นิพพานเป็นอารมณ์ที่รู้แจ้งได้ทางมโนทวาร เมื่อประพฤติปฏิบัติตามหนทางที่ถูกตองซึ่งนำไปสู่นิพพาน ซึ่งเป็นการอบรมเจริญปัญญาารู้แจ้งลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง นิพพานเป็นนามธรรม แต่นิพพานก็ไม่ใช่จิตหรือเจตสิก นิพพานเป็นนามธรรมที่ไม่เกิดและไม่ดับ เป็นสภาพธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า วิสังขารธรรมนิพพานไม่เกิดเพราะเป็นสภาพธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ฉะนั้นนิพพานจึงไม่ดับ จิตและเจตสิกเป็นนามธรรมซึ่งรู้ อารมณ์ นิพพานเป็นนามธรรมซึ่งไม่รู้อารมณ์ แต่นิพพานเป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิกได้ นิพพานไม่ใช่บุคคล ตัวตน นิพพานเป็นอนัตตา สงเคราะห์ปรมาัตถธรรม ๔ ดังนี้ คือ

จิต	เป็นสังขารธรรม
เจตสิก	เป็นสังขารธรรม
รูป	เป็นสังขารธรรม
นิพพาน	เป็นวิสังขารธรรม

เมื่อศึกษาพระธรรม จำเป็นจะต้องรู้ว่า สภาพธรรมใดเป็นปรมัตถธรรมประเภทใด มิฉะนั้นแล้วคำสมมุติบัญญัติต่าง ๆ อาจทำให้เราเข้าใจผิดได้ เช่น เราควรทราบว่าเป็นสภาพธรรมที่เรียกว่า "ร่างกาย" เป็นรูป ปรมัตถ์ต่าง ๆ ไม่ใช่จิตปรมัตถ์หรือเจตสิกปรมัตถ์ เราควรรู้ว่า นิพพานไม่ใช่จิตหรือเจตสิก แต่เป็นปรมัตถ์คือนิพพานเป็นสภาพธรรมที่ดับสังขารธรรมทั้งปวง เมื่อพระอรหันต์ดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่มีการเกิดอีก

สังขารธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ไม่เที่ยง (อนิจจัง) สังขารธรรมเป็นทุกข์เพราะไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน (สพเพ ธมมา อนตตา) เพราะฉะนั้น สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แต่ ธรรมทั้งหลาย คือ ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ซึ่ง รวมทั้งนิพพาน ด้วย เป็น อนัตตา ไม่ใช่ตัวตน

๗. บทสรุป

การพัฒนาศักยภาพพุทธบริษัทตามหลักปรมัตถธรรม คือพระพุทธรูปในหลักปรมัตถธรรม ๔ รวมถึงพระธรรมอื่น ๆ ได้อธิบายกระบวนการเกิดเอาไว้อย่างสมบูรณ์มากเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นรูปแบบของกระบวนการอธิบายการเกิดที่เป็นระบบและสอดคล้องกับการอธิบายในทางวิทยาศาสตร์ อันเป็นเหตุปัจจัยของสภาพธรรมะที่เกิดขึ้นเนื่องด้วยกัน ๓ ปรมัตถ์ คือ จิต เจตสิก รูป ส่วนนิพพานนั้น ตรงกันข้าม คือ เป็นสภาพที่มีจริงแต่ไม่เกิด ถ้าพระคุณเจ้าจะแสวงปรมัตถธรรมด้วยตัวเองในวันหนึ่งๆ จะพบตลอดเวลา ขณะที่กำลังกระทบสัมผัส แข็งมีจริง เป็นปรมัตถธรรม ขณะที่กำลังเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา มีจริง เป็นปรมัตถธรรม เสียงในขณะที่กำลังได้ยิน มีจริง เป็นปรมัตถธรรม คิดนึกเป็นสิ่งที่มีความจริง เป็นปรมัตถธรรม เพราะฉะนั้น ปรมัตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ถ้ากล่าวถึงปรมัตถธรรมที่เกิดดับแล้วมี ๓ คือ จิต เจตสิก รูป แยกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ นามธรรมประเภท ๑ และเป็นรูปธรรม ประเภทหนึ่ง สำหรับรูปก็ได้แก่ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งกระทบอยู่ทุกเมื่อ เชื้อวัน กระทบส่วนใดของกายก็แข็ง กระทบสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็แข็ง นั่นเป็นรูปที่ปรากฏให้รู้ได้ สำหรับจิต เป็นสภาพที่เป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้ เช่น เห็น แต่สำหรับเจตสิกนั้นก็

สภาพธรรมะที่เกิดกับจิต ดับพร้อมจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต เช่น ขณะให้เห็นแล้วมีความพอใจ ไม่พอใจ ความพอใจ ไม่พอใจนั้นเป็นเจตสิก ไม่ใช่จิต

๘. เอกสารอ้างอิง

ดวงเดือน บาร์มีธรรม. **พระไตรปิฎกพระอภิธรรมในชีวิตประจำวัน**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๕๐.

นพพงษ์ บุญจิตราดุล. **ก้าวเข้าสู่ผู้บริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๔.

พันเอกปิ่น มุกข์นิตย์. **มงคลชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๙.

_____. **แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๓.

พร รัตนสุวรรณ. **พุทธวิทยา เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗.

ภิรมย์ พุทธรัตน์. **ความเร่งลับของเวลา มิติสี่ของสรรพสิ่งในจักรวาล**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้อยทอง, ๒๕๔๑.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

_____. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

วศิน อินทสระ. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรือนธรรม, ๒๕๔๖.